

Registro Nr. 2697

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 168 (SA)

KRETINGOS (KAROLŠTATO) MAGDEBURGINIS TEISMAS

КРЕТИНГЕНСКИЙ (КАРОЛЬШТАТСКИЙ) МАГДЕБУРГСКИЙ СУД

**TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ AKTŲ IR DEKRETŲ KNYGŲ;
TVIRTINAMŲJŲ AKTŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ IR DEKRETŲ PROTOKOLŲ**

АПЫРАШАС NR. 1

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1713-1779 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJS ARCHYVAS
PAŽYMA APIE KRETINGOS (KAROLŠTATO) MAGDEBURGINIO TEISMO
FONDA NR. 168 (SA)

2020-12-16 Nr. A7-54

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Miestų savivaldos institucijų XVI-XVIII a. įrašų, arba aktų knygos – vienas svarbiausių šaltinių Lietuvos miestų istorijos tyrinėtojams. Jos padeda išaiškinti pakitimus miestų savivaldos institucijų veikloje ir nustatyti miestiečių kultūrinį lygį¹. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) teisę organizuoti savivaldą turėjo tie miestai, kuriems valdovas suteikdavo vadinamąją Magdeburgo privilegiją, t. y. teisę tvarkytis pagal Magdeburgo miesto (Vokietijoje) pavyzdį². Magdeburgo teisę pirmiausia gavo sostinė Vilnius. Ją suteikė Lietuvos didysis kunigaikštis (toliau – Ldk) Jogaila 1387 m. Vėliau ta teisė buvo suteikta Kaunui (1408 m.), Trakams (1409 m.) ir kitiems miestams. Intensyviausiai Magdeburgo teisė LDK plito po 1564-1566 m. reformų ir 1569 m. Liublino unijos. Tada magdeburginės privilegijos pradėtos suteikinti ir mažesniems gyvenvietėms bei miesteliams. Iki 1776 m. savivaldos teisės buvo duotos 28 miestams. Vieni iš jų buvo privatūs, t. y. įkurti privačiose valdose, kiti valstybiniai arba didžiojo kunigaikščio. Prie pirmųjų priklausė Kretinga, Skuodas, Biržai, Kėdainiai ir artimas jiems bažnytinis miestas Varniai, o visi kiti buvo valstybiniai³. Kretinga ir Skuodas iš pradžių priklausė LDK didikams Chodkevičiams, vėliau – Sapiegoms.

Per Kretingą iš Vakarų Žemaitijos link Klaipėdos ėjo svarbus prekybos kelias. Prekyba ir mainai skatino Kretingos kaimo augimą. XVI a. pabaigoje jis tapo svarbiu prekybos su Prūsija tašku, o 1598 m. įvardijamas jau miesteliu. Kretingos dvaro savininkas, garsus Lietuvos karvedys ir Žemaičių seniūnas Jonas Karolis Chodkevičius siekė pagyvinti prekybinį ir ūkinį valsčiaus gyvenimą, gauti dvarui daugiau pajamų ir įteisinti miestelį tarp svarbiausių Žemaičių seniūnijos užsienio prekybos centrų. Todėl jis išrūpino, kad Lenkijos-

¹ KIAUPA, Zigmantas, „Lietuvos miestų savivaldos organų įrašų knygos XVI-XVIII amžiuje“, *Jaunųjų istorikų darbai: respublikinės jaunųjų istorikų konferencijos tezės* kn. 3 (1980), p. 113.

² KIAUPA, Zigmantas, „Miestai“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai* (Vilnius, 2001), p. 353. Seniausias Lietuvos savivaldis miestas yra Klaipėda. Pasak Jolantos Karpavičienės, 1258 m. suteikta Liubeko teisės privilegija laikoma pakankamu argumentu Klaipėdą traktuoti kaip pirmąjį savivaldų miestą dabartinės Lietuvos teritorijoje, KARPAVIČIENĖ, Jolanta, „Liubeko ir Magdeburgo teisių raiška Europoje viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais“, *Acta historica universitatis Klaipedensis* t. 17 (2008), p. 29-30.

³ TYLA, Antanas, Įvadas, *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 1, *Joniškis, Jurbarkas* (Vilnius, 1991), p. 5.

Lietuvos seimas suteiktų Kretingai prekių sankrovos teisę⁴. Vadovaujantis šia teise, per Kretingą prekes į užsienį galėjo išvežti tik miesto piliečiai. Jiems leista nevaržomai prekiauti su Gdanku, Karaliaučiumi, Klaipėda ir kitais Prūsijos miestais. Iš svetur atvykusiems pirkliams leidžiama buvo prekiauti tik su Kretingos piliečiais. Šią taisyklę pažeidus, pirklių prekės buvo konfiskuojamos ir padalijamos pusiau valstybės ir dvaro išdui⁵.

Išrūpinta prekių sankrovos teisė, įkurta bernardinų vienuolija, pastatyta pirmoji bažnyčia, pradėta mūrinio vienuolyno ir bažnyčios pastatų ansamblio statyba liudijo, kad J. K. Chodkevičius ruošėsi iš esmės keisti tolesnę Kretingos valdos ūkinę ir socialinę raidą. Tai jis patvirtino Berzaunės pilyje 1609 m. sausio 23 d. pasirašyta privilegija, kuria paskelbė, kad Kretingoje šalia vienuolyno ir bažnyčios kuria miestą, kurį pavadina savo vardu Karolštatu (vokiečių k. *Karolstadt* – Karolio miestas)⁶. Taip pat joje buvo skelbiama: „Tam, kad labiau suburtume mūsų mylimus ir ištikimus piliečius ir gyventojus iš savo malonės ir pritardami jų prašymams, valstybės garbei ir gerovei, mes savo ir savo įpėdinių vardu suteikiame jiems Saksonijos Magdeburgo teisę. Kaip kituose Karališkosios Didenybės ir didikų miestuose, taip ir mes savo žmones apdovanodami suteikiame tas pačias laisves, kokiomis laisvai naudojasi ir džiaugiasi ir kiti Šviesiausios Karališkos Didenybės miestai (...)“⁷.

J. K. Chodkevičius pakvietė matininkus Adomą Dirną, Joną Mališevskį, Motiejų Gaiževskį ir Adomą Škliarskį, kurie išmatavo turgavietę, gyvenamuosius kvartalus ir nutiesė gatves. Turgaus aikštės viduryje miesto išdo lėšomis iškilo rotušė⁸. Ji buvo mūrinė, vienbokštė, dviejų aukštų. Rotušės pirmajame aukšte buvo įrengti sandėliai į miestą iš tolimesnių vietovių atvykusių Lietuvos ir užsienio kraštų pirklių prekėms laikyti bei svarstyklių kambarys. Antrajame pastato aukšte veikė administracinės patalpos. Jose saugoti svarbiausi magistrato juridiniai dokumentai: Saksų teisynas, Kretingos magdeburgijos privilegija ir miesto nuostatai⁹, o taip pat vaito ir burmistro antspaudai. Didžiąją antrojo aukšto dalį užėmė posėdžių salė. Joje kiekvienų metų pirmąjį pirmadienį miesto piliečiai iš

⁴ KANARSKAS, Julius, *Kretinga: praeities skraistę praskleidus* (Kretinga, 2009), p. 36.

⁵ Ten pat, p. 39.

⁶ Ten pat, p. 36. Privilegijos originalas sudėgė, jos nuorašai lotynų ir lenkų kalbomis paskelbti: *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 2, *Kretinga, Skuodas, Šiauliai, Šventoji, Varniai, Veliuona, Vieksniai, Virbalis, Vladislavovas*, sud. Antanas Tyla ir Dainius Žygelis (Vilnius, 1997), p. 10-33.

⁷ KANARSKAS, Julius, *Žvilgsnis į Kretingos miesto savivaldos 410 metų istoriją*, <http://www.kretingosmuziejus.lt/naujienos/zvilgsnis-i-kretingos-miesto-savivaldos-410-metu-istorija> [žiūr. 2020 11 25].

⁸ Pasak Juliaus Kanarsko, Kretingos arba Karolštato rotušė buvo pastatyta arba pradėta statyti 1621 m., t. y. prabėgus dvylikai metų nuo miesto savivaldos įkūrimo. Bet tai nereiškia, kad iki 1621 m. rotušės nebuvo; tiesiog jos paskirčiai naudotas kitas miesto išdui priklausęs namas, greičiausiai – turgavietės šiaurės vakariniame kampe stovėjęs medinis pastatas, kuriame vėliau veikė smuklė, KANARSKAS, Julius, *Kretingos (Karolštato) rotušė*, <http://www.kretingosmuziejus.lt/naujienos/kretingos-karolstato-rotuse> [žiūr. 2020 11 26].

⁹ 1609 m. Kretingos miesto nuostatai paskelbti: *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 2, *Kretinga ...*, p. 33-37.

savo tarpo rinko magistrato narius – burmistrą, suolininkus, tarėjus ir raštininką, kurie visu rinkėjų akivaizdoje prisiekdavo sąžiningai atlikti patikėtas pareigas. Nuo XVIII a. burmistro rinkimai vyko atskirai nuo kitų pareigūnų rinkimų: jis buvo renkamas gegužės mėnesį, o savo kadenciją pradėdavo kitų metų gegužės 1-ąją, per Šv. apaštalų Pilypo ir Jokūbo šventę¹⁰. 1714-1715 m. burmistru buvo Juozas Valtavičius, 1715-1716 m. – Baltramiejus Varkojis. 1716 m. burmistru piliečiai išrinko Andrejų Valtavičių, tačiau dvaro savininkas Kazimieras Jonas Sapiega griežtai atsisakė jį patvirtinti ir burmistru antrai kadencijai paskyrė B. Varkojį. Miestiečių palaikomas A. Valtavičius protestavo prieš tokį sprendimą ir nenorėjo grąžinti vaitui Gabrieliui Girdvainiui miesto antspaudo. Tada K. J. Sapiega įsakė maištininkus, jei jie ir toliau priešinsis, bausti mirties bausme, kadangi „tarnai be valdžios negali būti“¹¹.

Rotušės posėdžių salėje taip pat vykdavo piliečių išrinkto magistrato bei iš jo narių sudarytų vaito ir burmistro teismų posėdžiai. Magistratas rūpinosi miesto tvarkymu, skirstė sklypus, rinko mokesčius, palaikė viešąją tvarką, teisė ir baudė nusižengusius piliečius, registruodavo miestiečių sandorius ir turto paveldėjimą. Savo darbe jis vadovavosi 1609 m. Magdeburgo teise ir J. K. Chodkevičiaus patvirtintais Karolštato miesto valdymo nuostatais¹². Vaitas su aštuoniais suolininkais sprendė baudžiamąsias bylas ir turėjo teisę nusikaltėlius bausti net mirties bausme, o burmistras su dviem tarėjais nagrinėjo civilines bylas. Labai svarbios ir sudėtingos bylos buvo nagrinėjamos pirmadieniais bendrame magistrato posėdyje. Vaito teismo nutarimas pagal Magdeburgo privilegiją buvo neapskundžiamas, o burmistro teismo nutarimą buvo galima apskusti dvaro savininkui¹³. Tiesa, kai kurie šaltiniai liudija, kad dvarininkas K. J. Sapiega labai atidžiai peržiūrėdavo magistrato teismo bylas leisdamas nuteistiesiems apskusti ir vaito teismo nutarimus. Yra žinoma, kad 1618 m. vaitu buvo paskirtas dvaro vietininkas, vienas iš miesto projektuotojų A. Škliarskis, kuris 1645 m. mirė ir buvo palaidotas bažnyčioje po vienu iš altorių¹⁴.

Visų posėdžių protokolus rašydavo raštininkas. Jis privalėjo turėti juridinį išsilavinimą. Jei per metus jis nenusižengdavo ir pageidaudavo dirbti toliau, buvo paliekamas kitai kadencijai. Raštininkas pasirašydavo po tekstu ir duodavo dokumentą antspauduoti

¹⁰ KANARSKAS, Julius, Kretingos (Karolštato) rotušė, <http://www.kretingosmuziejus.lt/naujienos/kretingos-karolstato-rotuse> [žiūr. 2020 11 26].

¹¹ KANARSKAS, Julius, Žvilgsnis į Kretingos miesto savivaldos 410 metų istorija, <http://www.kretingosmuziejus.lt/naujienos/zvilgsnis-i-kretingos-miesto-savivaldos-410-metu-istorija> [žiūr. 2020 11 25].

¹² KANARSKAS, *Kretinga ...*, p. 40.

¹³ Ten pat.

¹⁴ KANARSKAS, Julius, Žvilgsnis į Kretingos miesto savivaldos 410 metų istorija, <http://www.kretingosmuziejus.lt/naujienos/zvilgsnis-i-kretingos-miesto-savivaldos-410-metu-istorija> [žiūr. 2020 11 25].

vaitui. Yra žinoma, kad patvirtintus dokumentus šaukliai paskelbdavo turgaus aikštėje. Magistratą ir rotušę teismų dienomis saugojo ir viešąją tvarką turgaus ir prekymečių dienomis palaikė keturi uniformuoti sargybiniai, vadovaujami vachmistro¹⁵.

Mieste vyko nemažai buitinių vagysčių, muštynių, girtavimo ir kitų negatyvių reiškinių, su kuriais magistratas nesitaikstė ir už padarytus nusikaltimus skirdavo pelnytus bausmes. Sunki nusikaltimu buvo laikomas pasikėsinimas į privačią nuosavybę, už kurį grėsi išvarymas visiems laikams iš miesto arba mirties bausmė. Pavyzdžiui, 1727 m. kovo 14 d. įvykęs bendras magistrato teismas nagrinėjo sudėtingą bylą, kurioje net dvylika ieškovo kaltino Pranciškų Jasevičių jų namų ir kito turto padegimu, pinigų, linų ir galvijų vagystėmis. Kaltinamajam pripažinus savo kaltę, teismas nutarė jį, kaip aiškų visuomenės kenkėją ir padegėją, gyvą sudeginti ant laužo. Atsižvelgdamas į tai, kad piktadarys dėl visko prisipažino, bausmę nutarė sušvelninti – nusikaltėliui nukirsti galvą, o po to jį sudeginti. Bausmės už padarytus nusikaltimus buvo vykdomos visų miestiečių akivaizdoje turgaus aikštėje šalia rotušės¹⁶.

Miestiečių sudaryti sandoriai ir sutartys, pateikti skundai ir ieškiniai, turto paveldėjimas, magistrato teismų nutarimai buvo registruojami magdeburginėse knygose. Lietuvos valstybės istorijos archyvo Senųjų aktų fonde yra saugomos keturios Kretingos (Karolštato) magdeburgijos aktų knygos. Dokumentų chronologinės ribos apima 1713-1779 m.

Seimui 1776 m. nutarus panaikinti miestų Magdeburgo teisę, paliekant ją tik didžiausiems miestams, Žemaitijos kunigaikštystės Žemės teismo raštininkas Antanas Bialozaras (*Antoni Białozor*) pareikalavo atvežti Kretingos magdeburgines knygas į Žemės teismą¹⁷. Simonas Stanevičius mini, kad XIX a. penktajame dešimtmetyje Raseiniuose archyve buvo trys 1738-1779 m. Kretingos miesto savivaldos organų knygos¹⁸. Yra žinoma, kad nemažai miestų privilegijų ir kitokių dokumentų nuorašų buvo Jono Prekerio rinkinyje, sudarytame XIX a. viduryje. Šis rinkinys buvo išvežtas į Lenkiją ir 1920 m. perduotas Krokuvos universiteto Jogailaičių bibliotekai¹⁹. Šiam J. Prekerio rinkiniui priklausė ir į tą pačią biblioteką pateko 1792-1797 m. Kretingos miesto aktų knyga (*Księga aktów*

¹⁵ KANARSKAS, *Kretinga ...*, p. 40.

¹⁶ KANARSKAS, Julius, *Žvilgsnis į Kretingos miesto savivaldos 410 metų istoriją*, <http://www.kretingosmuziejus.lt/naujienos/zvilgsnis-i-kretingos-miesto-savivaldos-410-metu-istorija> [žiūr. 2020 11 25].

¹⁷ *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 2, *Kretinga ...*, p. 61.

¹⁸ *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 1, *Joniškis ...*, p. 6.

¹⁹ *Materiały do historii miast i miasteczek na Litwie i Żmudzi, zebrane przez Jana Prekiera t. 2 Kretynga-Żejmele*, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/560113> [žiūr. 2020 11 30].

magdeburgii karolsztadzkiej alias kretyngowskiej 1792-1797)²⁰ ir Karolštato vienuolyno teisių ir dokumentų rinkinys (*Compendium iurium, documentorum conventus Carolstadiensis ...*)²¹.

Nors 1776 m. buvo nutarta panaikinti miestų Magdeburgo teisę, tačiau Konstitucija leido privačiose valdose esančių miestų likimą nuspręsti jų savininkams. Vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis pasinaudojo šia teise ir Kretingos magistratas 1785 m. tebeveikė. Magdeburgo teisės ir Karolštato vardo Kretingos miestas neteko 1795 m., prijungus kraštą prie Rusijos imperijos. Miestas oficialiai pradėtas vadinti Kretinga (*местечко Кретингенъ*). Pagrindinis buvusios savivaldos simbolis rotušė liko stovėti apleista, o 1845 m. buvo parduota ir nugriauta²². Trys Kretingos magdeburgijos bylos buvo perduotos Raseinių apskrities teismui ir viena byla – Telšių apskrities teismui. Jie savo ruožtu 1853-1855 m. šias knygas perdavė Vilniaus centriniam Senųjų aktų archyvui.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balandžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo“. Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis Senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2 300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Raseinių apskrities teismas 1853-1854 m. perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui 369 teismų knygas, o Telšių apskrities teismas – 46 knygas²³. 1853 m. kovo 28 d. Telšių apskrities teismas perdavė Vilniaus centriniam Senųjų aktų archyvui vieną Kretingos magdeburgijos knygą²⁴, o 1855 m. balandžio 11 d. Raseinių apskrities teismas – tris Kretingos magdeburgijos knygas²⁵.

²⁰ Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai, t. 1, Joniškis ..., p. 10; *Księga aktów magdeburgii karolsztadzkiej alias kretyngowskiej 1792-1797*, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/402254> [žiūr. 2020 11 30].

²¹ *Compendium iurium, documentorum conventus Carolstadiensis ad s. Virginem Mariam Annuntiatam et s. patrem Franciscum conf. Fratrum Minorum Observantium sub guardianatu [...] Erasmi Kniffki in sequentes fasciculos dispositum anno Domini 1769*, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/488750> [žiūr. 2020 11 30].

²² KANARSKAS, Julius, Žvilgsnis į Kretingos miesto savivaldos 410 metų istoriją, <http://www.kretingosmuziejus.lt/naujienos/zvilgsnis-i-kretingos-miesto-savivaldos-410-metu-istorija> [žiūr. 2020 11 25].

²³ *Archiwum akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku: rys historyczny*, opr. R. Mienicki (Wilno, 1923), s. 48.

²⁴ LVIA, f. 594, ap. 1, b. 664, l. 71-72.

²⁵ Ten pat, l. 531-532.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18 243 bylos. Kretingos magdeburgijos bylos (4 vienetai) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 15353-15356)²⁶. Pagal dokumentų pobūdį N. Gorbačevskis visas bylas pavadino Karolštato arba Kretingos magdeburgijos aktų knygomis. Ankstyviausias dokumentas buvo 1713 m., vėlyviausias – 1770 m. Kiekvienai bylai kataloge suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl gražintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949-1951 m. Kretingos (Karolštato) magdeburginio teismo fondui buvo suteiktas Nr. 168 (SA).

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senieji aktai, tame tarpe ir Kretingos (Karolštato) magdeburginio teismo fondas. Spausdintinis N. Gorbačevskio Senųjų aktų katalogas buvo naudojamas kaip šio fondo apskaitos dokumentas.

1976 ir 1980 m. Lietuvos TSR centriniam valstybiniam istorijos archyve atlikus Kretingos (Karolštato) magdeburginio teismo fondo Nr. 168 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, buvo nustatyta, kad pagal spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą, bylų grupėje Nr. 15353-15356 faktiškai yra 4 bylos. Taigi patikrinimas patvirtino faktinį fondui priklausančių bylų kiekį.

2020 m. naujai sudarius Kretingos (Karolštato) magdeburginio teismo fondo Nr. 168 (SA) apyrašą Nr. 1, jame faktiškai yra 4 apskaitos vienetai.

Iš viso Kretingos (Karolštato) magdeburginio teismo fonde Nr. 168 (SA) yra 4 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1713-1779 m.

Tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygu; tvirtinamųjų aktų,

²⁶ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита, Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской (Вильна, 1872), с. 546.

einamųjų reikalų ir dekretų protokolų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio Senujų aktų kataloge pastebėtus bylų aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2020 m., sudarant naują Kretingos (Karolštato) magdeburginio teismo fondo Nr. 168 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetams.

Sudarytame Kretingos (Karolštato) magdeburginio teismo fondo Nr. 168 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš 4 į N. Gorbačevskio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodytas ir ankstesnis N. Gorbačevskio katalogo numeris.

Fondo Nr. 168 (SA) apyrašą Nr. 1 sudaro tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos; taip pat tvirtinamųjų aktų, einamųjų reikalų ir dekretų protokolai. Bylų dokumentų chronologinės ribos 1713-1779 m.

Tvirtinamieji aktai – tai testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos, prekybiniai sandėriai ir kt. Didelę vertę turi išlikę testamentai. Jie atskleidžia Kretingos gyventojų socialinio-ekonominio išsivystymo ir teisinės kultūros lygį. Einamųjų reikalų aktus sudaro skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt.

Tvarkant Kretingos (Karolštato) magdeburginio teismo fondo Nr. 168 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas, nefondinių bylų jame nerasta. Bylos datų, fizinio stovio arba sudėties ypatybės yra nurodytos apyrašo Nr. 1 lentelės pastabų skiltyje. Visi aktų knygose esantys dokumentai parašyti lenkų ir lotynų kalbomis. Tvarkant pirmą apyrašą, sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 168 (SA) Kretingos (Karolštato) magdeburginio teismo knygų apyrašą Nr. 1 įrašyti 4 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1713-1779 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausioji specialistė

Violeta Pansevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 168 „КРЕТИНГЕНСКИЙ (КАРОЛЬШТАТСКИЙ) МАГДЕБУРГСКИЙ СУД“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Одним из важнейших источников для исследователей истории литовских городов являются книги записей или актовые книги городских самоуправлений XVI-XVIII вв. Они помогают объяснить изменения в деятельности городских самоуправлений и определить культурный уровень горожан. В Великом Княжестве Литовском (далее – ВКЛ) право на организацию самоуправления принадлежало тем городам, которым правитель предоставил так называемое Магдебургское право, то есть право управления по образцу города Магдебург (Германия). Магдебургское право в первую очередь получило Вильно. Это право в 1387 г. ему предоставил великий князь литовский (далее – Вкл) Ягайло. Позже это право было предоставлено для Ковна (1408 г.), Трок (1409 г.) и других городов. Наиболее интенсивное распространение Магдебургского права в ВКЛ произошло после реформ в 1564-1566 гг. и Люблинской унии 1569 г. Тогда привилегии с Магдебургским правом начали предоставляться и более мелким поселениям и городам. До 1776 г. право самоуправления получили 28 городов. Некоторые из них были частными, т. е. были учреждены в частных владениях, другие – государственные или принадлежали великому князю. Кретинген, Шкуды, Бирже, Кейданы и близлежащий духовный город Ворне принадлежали первой группе, а все остальные – второй группе. Карольштат и Шкуды сначала принадлежали магнатским родам ВКЛ Ходкевичам, а затем – Сапегам.

Через Кретинген проходил важный торговый путь из Западной Жмудзи в Клайпеду. Торговля и обмены способствовали росту села Кретинген. В конце XVI в. он стал важным пунктом торговли с Пруссией, а в 1598 г. уже назывался городком. Владелец Кретингенского имения, знаменитый полководец и старейшина жмудский Ян Кароль Ходкевич стремился оживить торгово-экономическую жизнь волости, увеличить доход имения и сделать городок одним из важнейших внешнеторговых центров Жмудского староства. Поэтому он позаботился о том, чтобы польско-литовский сейм предоставил Кретингену право собирать товары. Согласно этому праву, только горожане могли вывозить товары за границу через Кретинген. Им было разрешено свободно торговать с Гданьском, Кенигсбергом, Клайпедой и другими прусскими городами. Купцам из-за границы разрешалось торговать только с

горожанами Кретингена. Нарушив это правило, купеческие товары конфисковались и передавались в казну государства и имения.

Право на сборку товаров, основание монастыря бернардинцев, постройка первой церкви, начало строительства кирпичного монастыря и ансамбля церковных построек свидетельствовало о том, что Я. К. Ходкевич готовился изменить дальнейшее экономическое и социальное развитие Кретингенского имения. Он подтвердил это 23 января 1609 г. в Берзонском замке подписав привилегию, которой объявил, что в Кретингене, недалеко от монастыря и церкви, он создает город под названием Карольштат (немецкий яз. *Karolstadt* – город Кароля). В ней также гласилось: «Чтобы объединить больше наших любимых и преданных горожан и жителей по нашей милости и принимая их просьбы, в честь и благосостояние государства, мы от нашего имени и наших наследников предоставляем им Саксонское магдебургское право. Как и в других городах Королевского Высочества и магнатских родов, так и мы предоставляем нашему народу те же свободы, которыми пользуются и наслаждаются другие города Светлейшего Королевского Высочества (...)».

Я. К. Ходкевич пригласил землемеров Адама Дирму, Яна Малишевского, Матвея Гойжевского и Адама Шклярского, которые измерили торговую площадь, жилые кварталы и проложили улицы. Посреди торговой площади на средства городской казны возведена ратуша. Это было кирпичное, однобашенное, двухэтажное здание. На первом этаже ратуши были устроены склады для хранения товаров литовских и иностранных купцов, прибывших в город из-за рубежа, а также комната для взвешивания товаров. На втором этаже здания располагались административные помещения. Здесь хранились самые важные юридические документы магистрата: Саксонский правовой сборник, магдебургская привилегия Кретингена и городские правила, а также печати войта и бургомистра. Большую часть второго этажа занимал зал заседаний. В нем в первый понедельник каждого года жители города избирали из своего числа членов магистрата – бургомистра, лавников, радцов и писаря, которые перед всеми избирателями давали присягу добросовестно выполнять возложенные на них обязанности. С XVII в. выборы бургомистра проходили отдельно от выборов других должностных лиц: он избирался в мае, а его срок полномочий начинался 1 мая следующего года, во время праздника Св. апостолов Филиппа и Иакова. В 1714-1715 гг. бургомистром был Иосиф Волтович, в 1715-1716 гг. – Варфоломей Варкойис. В 1716 г. горожане избрали бургомистром Андрея Волтовича, но владелец имения Казимир Ян Сапега категорически отказался утвердить его и назначил бургомистром

на второй срок В. Варкойиса. Имеющий поддержку горожан А. Волтович протестовал против такого решения и не хотел возвращать городскую печать войту Габриэлю Гирдвойню. Затем К. Я. Сапега приказал мятежников, если они продолжают сопротивляться, приговорить к смертной казни, потому что «слуги не могут быть без власти».

В ратуше, в зале заседаний также проводились заседания магистрата, избранного горожанами, и заседания судов войта и бургомистра, состоящих из членов магистрата. Магистрат заботился благоустройством города, распределял участки, собирал налоги, поддерживал общественный порядок, закон и наказывал нарушителей закона, регистрировал сделки горожан и наследование имущества. В своей работе он руководствовался Магдебургским правом 1609 г. и правилами города Карольштата, утвержденными Я. К. Ходкевичем. Войт с восьмью лавниками решал уголовные дела и имел право наказывать преступников даже смертной казнью, в то время как бургомистр с двумя радцами рассматривали гражданские дела. В понедельник на совместном заседании магистрата рассматривались очень важные и сложные дела. Решение войтовского суда по магдебургской привилегии не подлежало обжалованию, а решение бургомистровского суда можно было обжаловать владельцу имения. Правду говоря, некоторые источники свидетельствуют о том, что помещик К. Я. Сапега очень внимательно рассматривал дела магистратского суда, иногда позволял осужденным обжаловать и решения войтовского суда. Известно, что в 1618 г. войтом был назначен один из проектировщиков города А. Шклярский, который умер в 1645 г. и был похоронен в церкви под одним из алтарей.

Протоколы всех заседаний составлял писарь. Он должен был иметь юридическое образование. Если в течение года он не совершал правонарушений и хотел продолжить работу, его оставляли на другой срок. Писарь расписывался под текстом и отдавал документ на проставление печати. Как известно, утвержденные документы оглашали вестники на торговой площади. Магистрат и ратуша охранялись в дни суда, а общественный порядок поддерживался в дни рынка и торговли четырьмя охранниками в форме и во главе с вахмистром.

В городе происходили кражи, драки, пьянство и другие негативные явления, с которыми магистрат не примирялся и применял заслуженные наказания за совершенные преступления. Серьезным преступлением было посягательство на частную собственность, за которое грозило бессрочное изгнание из города или смертная казнь. Например, 14 марта 1727 г. совместный магистратский суд рассмотрел

сложное дело, по которому двенадцать истцов обвинили Франциска Ясевича в поджоге их домов и другого имущества, краже денег, льна и рогатого скота. После того как обвиняемый признал себя виновным, суд решил сжечь его заживо как явного вредителя и поджигателя. Учитывая то, что злоумышленник во всем сознался, суд решил смягчить наказание – отрезать преступнику голову, а затем сжечь его. Наказания за преступления осуществлялись перед всеми горожанами на торговой площади возле ратуши.

Сделки и договоры, заключенные горожанами, предъявленные жалобы и иски, наследование имущества, решения магистратского суда заносились в магдебургские книги. Четыре актовые книги Кретингенской (Карольштатской) магдебургии хранятся в фонде Древних актов Литовского государственного исторического архива. Хронологические границы документов охватывают 1713-1779 гг.

После того, как Сейм 1776 г. решил отменить Магдебургское право городов, оставив его только самым крупным городам, писарь земского суда Жмудского княжества Антон Белозор потребовал, чтобы Магдебургские книги Кретингена были доставлены в земский суд. Симонас Станявичюс упоминает, что в 5 десятилетии XIX в. в Россиенском архиве были три книги органов самоуправления города Кретингена за 1738–1779 гг. Известно, что ряд копий городских привилегий и других документов находился в сборнике Яна Прекера, составленном в середине XIX в. Этот сборник был вывезен в Польшу и в 1920 г. передан в Ягеллонскую библиотеку Краковского университета. Этому сборнику Я. Прекера принадлежала и в эту же библиотеку поступила актовая книга города Кретингена за 1792-1797 гг. (*Księga aktów magdeburgii karolstadtzkiej alias kretyngowskiej 1792-1797*) и сборник прав и документов Карольштадского монастыря (*Compendium iurium, documentorum conventus Carolstadiensis ...*).

Хотя в 1776 г. было решено отменить Магдебургское право городов, но Конституция разрешила судьбу частных имений решать их владельцам. Епископ Игнацы Якуб Масальский воспользовался этим правом и Кретингенский магистрат в 1785 г. все еще работал. Город Кретинген название Карольштата утратил в 1795 г., когда страна была присоединена к Российской империи. Официально город назывался местечком Кретинген. Ратуша – главный символ бывшего самоуправления осталась заброшенной, а в 1845 г. была продана и снесена. Три актовые книги Кретингенской магдебургии были переданы в Россиенский уездный суд и одна книга в Тельшевский

уездный суд. Они, в свою очередь, в 1853-1855 гг. передали эти книги в Виленский центральный архив Древних актов.

СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ „об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов“. Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве Древних актов, которое курировало министерство народного просвещения Российской империи, должны были быть собраны все документы, составленные до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2 300 рублей.

Россиенский уездный суд в течении 1853–1855 гг. передал Виленскому центральному архиву Древних актов 369 дел, а Тельшевский уездный суд – 46 дел. 28 марта 1853 г. Тельшевский уездный суд передал Виленскому центральному архиву Древних актов одну книгу Кретингенской магдебургии, 11 апреля 1855 г. Россиенский уездный суд передал три книги этой же магдебургии.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве Древних актов. В него были внесены 18 243 дела. Кретингенская магдебургия, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге проходила как отдельная группа дел, имевшая 4 единицы (Гор. № 15353-15356). По виду документов Н. Горбачевский все дела причислил к актовым книгам. Самым древним был документ с 1713 г., самым поздним с 1770 г. Каждое дело получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов.

В XX веке прошедшие мировые войны, оккупации, экономическая разруха болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива Древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После войны дела Виленского центрального архива Древних актов перешли в ведение Центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание в 1949–1951 гг. фонду „Кретингенский (Карольштатский) магдебургский суд“ был присвоен № 168.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из Центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонд „Кретингенский (Карольштатский) магдебургский суд“. Печатный каталог Н. Горбачевского использовался как документ учёта этого фонда.

В 1976 и 1980 гг. в Центральном государственном историческом архиве Лит.ССР была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 168 „Кретингенский (Карольштатский) магдебургский суд“. Её результаты подтвердили наличие 4 единиц в группе дел печатного каталога Н. Горбачевского № 15353-15356 (4 единицы хранения), который использовался как документ учёта.

После составления в 2020 г. новой описи № 1 фонда № 168 „Кретингенский (Карольштатский) магдебургский суд“ в ней были учтены 4 единицы хранения.

Итого в фонде № 168 „Кретингенский (Карольштатский) магдебургский суд“ имеются 4 единицы хранения, хронологические рамки которых 1713-1779 гг.

Первая опись фонда № 168 „Кретингенский (Карольштатский) магдебургский суд“

Недостатки и неточности в описании дел печатного каталога Н. Горбачевского явились стимулом для исследований Древних актов. При составлении в 2020 г. новой описи № 1 фонда № 168 „Кретингенский (Карольштатский) магдебургский суд“ были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 168 „Кретингенский (Карольштатский) магдебургский суд“ имеются в наличии 4 единицы хранения. Все дела в новосозданной описи № 1 получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры каталога Н. Горбачевского.

Опись № 1 фонда № 168 состоит из актовых крепостных, поточных и декретовых книг, а также из актовых крепостных, поточных и декретовых протоколов.

Крайние даты документов 1713-1779 гг. Даты документов самой древней актовой крепостной, поточной и декретовой книги Кретингенской магдебургии – 1713-1752 гг.

Крепостные акты – это завещания, акты купли-продажи, долговые обязательства, квитанционные и дарственные записи, торговые сделки и др. Особенно большую ценность представляют завещания. Они наглядно отражают социально-экономическое развитие Кретингенских горожан и уровень их правовой культуры. Поточными актами являются жалобы, заявления, вызовы в суд, свидетельства возных о вручении вызовов в суд, обдукции, акты ввода во владения и осмотра места преступления и др.

При составлении описи № 1 фонда № 168 „Кретингенский (Карольштатский) магдебургский суд“ не фондовых дел в ней не обнаружено. Особенности дат документов, физического состояния и состава дела указаны в таблице первой описи, в колонке „примечания“. В актовых книгах все документы написаны на польском языке. В описи № 1 также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 168 „Кретингенский (Карольштатский) магдебургский суд“ имеются 4 единицы хранения, хронологические рамки которых 1713-1779 гг.

Старший специалист

Отдела распространения информации

Виолета Паневич